

Η Μαύρη Αθηνά και η υποδοχή της

MARTIN BERNAL

Εισαγωγή

Η ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΟΥ, την οποία ονόμασα «Μαύρη Αθηνά», ασχολείται με την καταγωγή του Αρχαίου Ελληνικού πολιτισμού. Είναι ως εκ τούτου Ευρωκεντρική στο βαθμό που, εκτός από το εγγενές ενδιαφέρον του ίδιου του θέματος, ο λόγος της ενασχόλησης με την Αρχαία Ελλάδα είναι ότι αυτή αποτελεί τη σημαντικότερη πηγή του Δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού και ότι αντιμετωπίζεται ως έμβλημά του. Επιπλέον, ανεξάρτητα από το κατά πόσο μας αρέσει ή όχι, ο «Δυτικός Πολιτισμός» κατέχει ηγεμονική θέση στο σημερινό κόσμο.

Έχουν δοθεί πολλές διαφορετικές περιγραφές της καταγωγής του Ελληνικού πολιτισμού, έχω βρει όμως ότι είναι χρήσιμο να τις κατατάξω σε δύο κατηγορίες ή «πρότυπα», τα οποία ονόμασα «Αρχαίο Πρότυπο» και «Άρειο Πρότυπο». Οι περισσότεροι από εμάς έχουμε ανατραφεί με το Άρειο Πρότυπο. Σύμφωνα με αυτό, ο Ελληνικός πολιτισμός προέκυψε ως αποτέλεσμα εισβολής που έγινε στη λεκάνη του Αιγαίου από το βορρά, από λαούς που μιλούσαν Ινδο-Ευρωπαϊκές γλώσσες – ή, καθώς το ολίσθημα από τη γλώσσα στη «φυλή» ήταν πολύ εύκολο- από Άρειους.

Το όνομα των αυτοχθόνων κατοίκων της Ελλάδας πιστεύεται ότι έχει χαθεί, και έτσι αποκαλούνται απλά «Προ-Έλληνες», αυτοί δηλαδή που βρίσκονταν εκεί πριν από την άφιξη των Ελλήνων οι οποίοι μιλούσαν Ινδο-Ευρωπαϊκή γλώσσα. Σύμφωνα με το σχήμα αυτό, εκείνα τα στοιχεία της Ελληνικής θρησκείας, γλώσσας κλπ. που δεν μπορούν να εξηγηθούν με όρους των υπολοίπων πολιτισμών που μιλούν Ινδο-Ευρωπαϊκές γλώσσες αποδίδονται απλώς σε ένα «Προ-Ελληνικό» υπόστρωμα, αν και δεν υπάρχει καμία εξωτερική ένδειξη για μία τέτοια γλώσσα ή θρησκεία.

Το Άρειο Πρότυπο δεν είναι τόσο αρχαίο όσο θα μπορούσε να φανταστεί κανείς. Στην πραγματικότητα, εμφανίστηκε κατά τη δεκαετία του 1840 - εκατόν πενήντα χρόνια είναι πολύ μικρή χρονική περίοδος σε σχέση με τις χιλιετίες με τις οποίες ασχολούμαστε. Πριν από τη δεκαετία του 1820, επικρατούσε μία πολύ διαφορετική άποψη για την προέλευση των Ελλήνων. Σύμφωνα με αυτό το «Αρχαίο Πρότυπο», οι πρόγονοι των Ελλήνων ζούσαν σε συνθήκες ειδυλλιακής

απλότητας όταν ήδη είχαν εμφανιστεί ξένοι από την ανατολή και είχαν κατακτήσει ή αποκτήσει με άλλους τρόπους εδάφη γύρω από το Αιγαίο. Είχαν χτίσει πόλεις και είχαν ιδρύσει βασιλικές δυναστείες, μερικές από τις οποίες υποτίθεται ότι διήρκεσαν μέχρι και τους Κλασικούς χρόνους που ακολούθησαν. Πιστεύεται επίσης ότι οι νέοι ξένοι ηγεμόνες εισήγαγαν τις τέχνες του πολιτισμού στην περιοχή.

Το έργο της «Μαύρης Αθηνάς» έχει δύο όψεις: η μία είναι αυτή που αναφέρεται στην εξέταση της ιστοριογραφίας, της φύσης του Αρχαίου Προτύπου, των λόγων για την εγκατάλειψή του στις αρχές του 19ου αιώνα και για την άνοδο και θριαμβευτική επικράτηση του Άρειου Προτύπου λίγες δεκαετίες αργότερα. Η δεύτερη είναι μία απόπειρα ανακατασκευής αυτής καθαυτής της ιστορίας σχετικά με την προέλευση του Ελληνικού πολιτισμού. Στο παρόν άρθρο, πρόθεσή μου είναι να παρουσιάσω τη συζήτηση σχετικά με την πρώτη από τις δύο αυτές όψεις, μαζί με τις εντυπώσεις μου από την υποδοχή που επιφυλάχθηκε στη Μαύρη Αθηνά από την πολιτική αλλά και την ακαδημαϊκή κοινότητα. Σχετικά με τον χρόνο και τον τρόπο που οι επιδράσεις από την Αφρική και τη Νοτιοδυτική Ασία έφθασαν στο Αιγαίο, έχω γράψει αλλού.

Το Αρχαίο Πρότυπο

Η Ελληνική παράδοση αναφέρει με λεπτομέρειες κάποια στοιχεία του πολιτισμού που εισήχθησαν από τα νοτιοανατολικά. Ο Κάδμος της Τύρου θεωρείται ότι έφερε το Φοινικικό αλφάβητο. Πιστεύεται επίσης ότι ο Δαναός και οι κόρες του, που κατέπλευσαν από την Αίγυπτο, εισήγαγαν τις τεχνικές της άρδευσης. Παρόλα αυτά, σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, τον αρχαιότερο Έλληνα ιστορικό του οποίου έργα διασώζονται, το πλέον θεμελιώδες νέο στοιχείο ήταν η θρησκεία. Ο Ηρόδοτος υποστήριξε ότι τα περισσότερα από τα ονόματα των Ελλήνων θεών καθώς και πολλές από τις τελετουργίες, με τις οποίες οι θεοί αυτοί λατρεύονταν, είχαν έλθει από την Αίγυπτο. Δεν απέδωσε όμως την εισαγωγή τους αποκλειστικά στους πρώτους εποίκους, αλλά και σε μεταγενέστερες αφίξεις καθώς και σε Έλληνες που είχαν σπουδάσει στην Αίγυπτο.

Ανεξάρτητα από το κατά πόσον οι εικασίες αυτές του Ηρόδοτου ήταν ορθές, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι οι σύγχρονοι του κατά τον 5ο π.Χ. αιώνα καθώς και οι Έλληνες κατά την ύστερη Ελληνιστική περίοδο πίστευαν ότι αυτή ήταν η αλήθεια. Η πεποίθηση αυτή εξηγεί ένα φαινόμενο που προκάλεσε μεγάλη αναστάτωση και αμηχανία σε πολλούς ιστορικούς της αρχαιότητας του 19ου και του 20ού αιώνα: την «ανατολικοποίηση» και ειδικότερα την «Αιγυπτιοποίηση» της Ελληνικής και Ρωμαϊκής θρησκείας κατά τους Ελληνιστικούς και Ρωμαϊκούς χρόνους. Η διαδικασία αυτή δεν περιορίστηκε μόνον σε αυτές τις ύστερες περιόδους – για παράδειγμα, ο ποιητής Πίνδαρος είχε υμνήσει ήδη κατά τον 5ο αιώνα τον «Αμμωνα, βασιλιά του Ολύ-

ίδιο τρόπο, η Βυζαντινή απεικόνιση του Αγίου Χριστοφόρου με κεφάλι σκύλου μπορεί βεβαίως να αναπαριστά την αφοσίωση των σκύλων. Είναι όμως εξίσου σημαντικό ότι ο αντίστοιχος Αιγύπτιος θεός του Αγίου Χριστοφόρου, που μετέφερε τον Χριστό δια μέσου ενός ποταμού, ήταν ο Άνουβις, ο οποίος μετέφερε τις ψυχές στον κάτω κόσμο και είχε κεφάλι τσακαλιού. Είναι λιγότερο γνωστές, όμως, οι εντυπωσιακές ομοιότητες εικόνων και χαρακτηριστικών ανάμεσα στη Νέφθιδα, αδελφή της Ίσιδας, και στη Μαρία Μαγδαληνή. Και οι δύο αποτελούν μείξη καλού και κακού, ενώ επίσης και οι δύο πενθούν τον νεκρό νεαρό θεό μαζί με την ιερή μητέρα Ίσιδα/Μαρία.

Ένας θεός όμως που ενσωματώθηκε με διαφορετικό τρόπο

που». Η «ανατολικοποίηση» όμως, παρόλα αυτά, επιταχύνθηκε σημαντικά μετά από τις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου και θα ήταν σωστό να πούμε ότι μετά τον 3ο π.Χ. αιώνα –εκτός από τις επίσημες κρατικές λατρείες– η Ανατολική και η Αιγυπτιακή θρησκεία ανθούσαν γύρω από τη Μεσόγειο αλλά και στη Ρωμαϊκή Ευρώπη. Ο λόγος της εγκατάλειψης των Θεών του Ολύμπου εξηγήθηκε με διαύγεια από τον Νεο-Πλατωνικό φιλόσοφο του 2ου π.Χ. αιώνα Ιάμβλυχο, που έγραψε:

«...Να σκέπτεστε καλύτερα ότι, καθώς οι Αιγύπτιοι ήταν οι πρώτοι άνθρωποι στους οποίους παραχωρήθηκε η συμμετοχή των θεών, οι θεοί χαίρονται όταν τους επικαλούνται στις Αιγυπτιακές τελετουργίες»¹.

Όλα αυτά άλλαξαν με την έλευση του Χριστιανισμού. Όπως ήταν φυσικό, οι Αιγυπτιο-Παγανιστικές θεότητες δεν ήταν δυνατό να γίνουν ανεκτές στα πλαίσια του νέου, μονοθεϊστικού συστήματος. Πολλές από αυτές επέζησαν, όμως, με τη μορφή αγίων. Η εικονογραφική συνέχεια των απεικονίσεων της μητέρας και του παιδιού, από την Ίσιδα και τον Ώρο στη Μαρία και τον Ιησού είναι γενικά αναγνωρίσιμη. Κατά τον

στο καινούργιο σύστημα ήταν ο Αιγύπτιος θεός της σοφίας Θωθ. Αντίστοιχος του Ερμή, αναφερόταν κάποιες φορές στην Ύστερη Αιγυπτιακή θρησκεία και ως Dhwtj '3, '3 '3 «Θωθ ο μέγιστος ή τρεις φορές μέγας». Μεταφρασμένη στα Ελληνικά ως Ερμής ο Τρισμέγιστος (τρεις φορές μέγιστος) στα πλαίσια του Χριστιανικού συστήματος, η θεότητα αυτή δεν έγινε άγιος αλλά ένας σοφός. Ο Ερμής ο Τρισμέγιστος θεωρείτο ως η Αιγυπτιακή πηγή όλης της κοσμικής σοφίας. Οι πρώτοι πατέρες της Εκκλησίας διαφωνούσαν σχετικά με το ποιος είχε διδάξει ποιον, καθώς και για το κατά πόσο ο Μωυσής είχε διδαχθεί τα μυστήρια από τον Ερμή Τρισμέγιστο όσο βρισκόταν στην Αίγυπτο ή το αντίστροφο. Ο Άγιος Αυγουστίνος, που επιχείρησε να επιλύσει πολλές αντινομίες, συνειδητοποίησε ότι έπρεπε να ισχύει το δεύτερο, καθώς η θρησκευτική γνώση όφειλε να προηγείται και επομένως να είναι ανώτερη αυτής των ευγενών. Αυτό βέβαια δεν εκθρόνισε την Αίγυπτο από τη θέση που είχε ως λίκνου της κοσμικής σοφίας και μαγείας και τους Αιγυπτίους ως δασκάλους των Ελλήνων. Πράγματι, η αντίληψη ότι ο Μωυσής είχε μεταδώσει εσωτερική αλλά και δημοσιοποιήσιμη γνώση

στον Ερμή Τρισμέγιστο χρησιμοποιήθηκε για να εξηγήσει πώς ορισμένοι Έλληνες ήταν σε θέση να προϋδεασθούν για αρκετά στοιχεία του Χριστιανισμού.

Τα Ερμητικά Κείμενα

Ο Ερμής ο Τρισμέγιστος συνδεόταν επίσης με έναν αριθμό κειμένων που κυκλοφορούσαν στην Αίγυπτο κατά τους πρώτους μ.Χ. αιώνες. Η συνήθης εκτίμηση είναι ότι είχαν γραφτεί τότε, θα συμφωνήσω όμως με την άποψη του Αιγυπτιολόγου Φλίντερς Πήτρι (Flinders Petrie) που πιστεύει ότι ορισμένα από αυτά είχαν γραφτεί πολύ πριν, πιθανά ήδη κατά τον 6ο π.Χ. αιώνα². Σε κάθε περίπτωση, είναι βέβαιο ότι τα κείμενα είχαν γραφτεί στην Αίγυπτο σε μία εποχή κατά την οποία ασκείτο ακόμη η οργανωμένη Αιγυπτιακή θρησκεία. Τα κείμενα είναι δυσνόητα και ετερογενή. Κάποια από αυτά είναι κείμενα αστρολογίας, ενώ άλλα αποτελούνται από διαλόγους μεταξύ δασκάλου και μαθητή που ασχολούνται κατά κύριο λόγο με την απόκτηση σοφίας από τον μνημένο και την απελευθέρωσή του από τις εγκόσμιες σφαίρες ώστε να κερδίσει την κοινωνία με το επέκεινα. Η αντίληψη αυτή για τη δυνατότητα των ανθρώπων να ενωθούν με τις τάξεις των αγγέλων, μέσω της ίδιας τους της ικανότητας και προσπάθειας, διαδέχεται τις Ύστερες Αιγυπτιακές πεποιθήσεις ότι οι νεκροί μπορούσαν να διαπλεύσουν τους ουρανοί και να διαπραγματευτούν την αθανασία. Κάτι τέτοιο φαίνεται να προσβάλλει τη βασική Ιουδαιο-Χριστιανο-Ισλαμική πίστη στην παντοδυναμία του θεού. Παρόλα αυτά όμως τα κείμενα συνέχισαν να ασκούν σημαντικές επιδράσεις στο Βυζάντιο, στον Μουσουλμανικό κόσμο και στη Χριστιανική Δύση, αν και λίγα μόνον από αυτά ήταν διαθέσιμα στα Λατινικά.

Ο αριθμός των αντιγράφων που παρήχθησαν στη Δυτική Ευρώπη κατά τον 12ο αιώνα υποδηλώνει ότι αυτά έπαιξαν κάποιο ρόλο στις πρώτες απόπειρες του ουμανισμού. Όμως οι σημαντικότερες επιρροές τους σημειώθηκαν στη Δυτική Ευρώπη κατά τον 15ο αιώνα. Η Αναγέννηση ήταν φυσικά μία περίοδος απαισιοδοξίας και αβεβαιότητας συνδεδεμένη με την αναζήτηση της καταγωγής. Υπήρξε ενθουσιασμός στο χώρο των διανοουμένων στην ιδέα ότι πίσω από τη Ρώμη βρισκόταν η Ελλάδα αλλά ακόμη περισσότερο ότι πίσω από την τελευταία βρισκόταν η Αίγυπτος και η Ανατολή.

Στις παραδοσιακές κοινωνίες, αποτελεί κοινό τόπο τα ριζοσπαστικά στοιχεία να αμφισβητούν την εξουσία που είναι βασιμμένη στο πρόσωπο παρελθόν, αναδεικνύοντας την ύπαρξη ενός αρχαιότερου παρελθόντος. Το απώτερο παρελθόν παρουσιάζει δύο πλεονεκτήματα: κατά πρώτον είναι εγγενώς ανώτερο σύμφωνα με μία κοσμοαντίληψη οπισθοδρομισμού, και κατά δεύτερον είναι πολύ περισσότερο εύπλαστο από τους αναθεωρητές, καθώς πολύ λιγότερα είναι γνωστά για αυτό.

Το πάθος της Δυτικής Ευρώπης για τους Αιγυπτίους κατά τον 15ο αιώνα εικονογραφείται από την ιστορία του Κόζιμο

των Μεδίκων (Cosimo de' Medici), κυβερνήτη της Φλωρεντίας και μεγάλου προστάτη των τεχνών και της μάθησης. Γύρω στα 1460, ο Κόζιμο είχε συνεννοηθεί με τον μεταφραστή του Μαρσίλιο Φιτσίνο (Marsilio Ficino) για τη μετάφραση των σωζόμενων έργων του Πλάτωνα από τα Ελληνικά στα Λατινικά, ώστε να μπορούν να διαβαστούν από τους Ιταλούς. Τότε κατέφθασε από τα Βαλκάνια ένας από τους ανθρώπους του Κόζιμο, φέρνοντας μαζί του κάποια Ερμητικά κείμενα, που μέχρι τότε δεν ήταν διαθέσιμα στα Λατινικά. Ο Κόζιμο και ο Φιτσίνο συμφώνησαν να σταματήσει η μετάφραση των κειμένων του Πλάτωνα και να μεταφραστούν στα Λατινικά τα νέα κείμενα. Αυτό το έκαναν γιατί θεωρούσαν τον Πλάτωνα ως δευτερογενή και, επομένως, κατώτερο των πρώιμων Αιγυπτιακών κειμένων που βρίσκονταν εγγύτερα στην Prisca Sapientia ή Παλαιά Σοφία.

Υπήρχε μία τάση στους μελετητές του 19ου και 20ού αιώνα να αποδέχονται ότι στην Ιταλία του 15ου αιώνα υπήρχε ένας αρχικός ενθουσιασμός για την Αρχαία Αίγυπτο, αλλά ότι αυτός διαλύθηκε όταν διαπιστώθηκε ότι τα Ερμητικά Κείμενα ήταν στην πραγματικότητα ασυναρτησίες. Αυτή η υπόθεση διαψεύδεται από τη βιβλιογραφική έρευνα. Υπήρξαν περισσότερες από σαράντα εκδόσεις των κειμένων κατά τα επόμενα 200 χρόνια. Υποστηρίζεται επίσης ότι τα κείμενα έχασαν την αξιοπιστία τους στις αρχές του 17ου αιώνα μέσα από το έργο του Ουγενότου μελετητή Ισαάκ Καζομπόν (Isaac Casaubon), ο οποίος «απέδειξε» μέσα από την κριτική των κειμένων ότι επρόκειτο για μετα-Χριστιανικά έργα. Παρόλα αυτά, είναι αδιαμφισβήτητο ότι τα Κείμενα εξακολούθησαν να είναι δημοφιλή καθ' όλη τη διάρκεια του 17ου αιώνα, ακόμα και μεταξύ ερευνητών που ήταν ενήμεροι για το έργο του Καζομπόν.

Ο λόγος για τον οποίο το ενδιαφέρον για τα κείμενα αυτά εξασθένησε –χωρίς όμως να εξαφανιστεί τελείως– στα τέλη του 17ου αιώνα, ήταν οι μεγάλες οικονομικές κοινωνικές και πνευματικές αλλαγές που συνέβαιναν τότε και συγκεκριμένα η αντικατάσταση της μαγείας από την επιστήμη. Ωστόσο, η απομάκρυνση από τον Ερμητισμό δεν οδήγησε σε οποιαδήποτε μείωση του ενθουσιασμού για την Αίγυπτο. Αντίθετα ο ενθουσιασμός αυτός αναζωογονήθηκε, καθώς η Αίγυπτος έγινε το κέντρο του Ελευθεροτεκτονισμού. Οι Ελευθεροτέκτονες του 18ου αιώνα θεωρούσαν τους εαυτούς τους Αιγυπτίους ιερείς της σύγχρονης εποχής που καθοδηγούν την κοινωνία σε ένα διαφωτισμένο δρόμο. Η εικόνα αυτή δίνεται με πολύ ζωντανό τρόπο στον Μαγεμένο Αυλό του Μότσαρτ. Στην όπερα αυτή, ο ήρωας και όλοι οι σύντροφοί του υποβάλλονται σε φυσικές και πνευματικές δοκιμασίες ώστε να κατακτήσουν το φωτεινό βασίλειο του Σαράστρο, αρχιερέα της Ίσιδας και του Όσιρι, ο οποίος εμφανίζεται ως το αντίθετο της Βασίλισσας της Νύχτας που αντιπροσωπεύει τόσο την Αυτοκράτειρα της Αυστρίας Μαρία Τερέζα όσο και τον ίδιο τον Καθολικισμό.

Η Εγκατάλειψη του Αρχαίου Προτύπου

Η πρώτη παράσταση του Μαγεμένου Αυλού δόθηκε το 1791, τελευταίο χρόνο της ζωής του Μότσαρτ. Ήδη τότε η θετική εικόνα της Αρχαίας Αιγύπτου είχε αρχίσει να καταρρέει και σε διάστημα 40 χρόνων είχε αντικατασταθεί από μία εικόνα της Αιγύπτου ως άγονης χώρας των νεκρών³.

Αν και οι όροι «ιντερναλιστής» και «εξτερναλιστής» είναι σήμερα ξεπερασμένοι, φαίνεται ότι είναι ακόμα χρήσιμοι για την ανάλυση των αλλαγών στα παραδείγματα ή στα πρότυπα. Στην περίπτωση αυτή, ξεκίνησα αναζητώντας αίτια εσωτερικής ιστορίας για την εγκατάλειψη του Αρχαίου προτύπου. Ποιες εξελίξεις στους σχετικούς επιστημονικούς κλάδους μπορούσαν να έχουν οδηγήσει σε αυτή την αλλαγή; Δεν

βρήκα καμία. Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα είχαν σημειωθεί μεγάλες επιστημονικές κατακτήσεις στα σχετικά επιστημονικά πεδία: αποκρυπτογραφήθηκε και διαβάστηκε η Σφηνοειδής γραφή και ξεκίνησε η Αρχαιολογία της Περιόδου του Χαλκού σε όλη την Ανατολική Μεσόγειο. Είναι αλήθεια ότι ο Σαμπολλιόν (Champollion) αποκρυπτογράφησε τα Ιερογλυφικά κατά τη δεκαετία του 1820, δεκαετία κατά την οποία άρχισε η εγκατάλειψη του Αρχαίου Προτύπου. Οι «νέοι» Κλασικιστές, όμως, δεν έλαβαν υπόψη τους Αιγυπτιακά έγγραφα παρά μόνο κατά τη δεκαετία του 1850 –οπότε οι επιστήμονες αυτοί όχι μόνο είχαν εγκαταλείψει το Αρχαίο Πρότυπο αλλά είχαν ήδη αποδεχθεί το Άρειο. Η απουσία παραγόντων εσωτερικής ιστορίας οδηγεί στην αναζήτηση δυνάμεων στο χώρο της εξωτερικής ιστορίας για την εξήγηση της απομάκρυνσης από την Αίγυπτο. Πιστεύω ότι έχω εντοπίσει κάποιους από τους παράγοντες αυτούς, που μπορούν να ταξινομηθούν κάτω από τις ακόλουθες τέσσερις επικεφαλίδες:

1. Η διαμόρφωση του παραδείγματος της προόδου
2. Ο θρίαμβος του Ρομαντισμού

3. Η αναβίωση του Χριστιανισμού στις αρχές του 19ου αιώνα
4. Ο ρατσισμός

Οι Απόψεις για την Αρχαία Ελλάδα στη Δυτική Ευρώπη

Πριν αναλύσουμε όμως με λεπτομέρειες αυτούς τους τέσσερις παράγοντες, θα ήταν χρήσιμο ωστόσο να εξετάσουμε συνοπτικά τις απόψεις στη Δυτική Ευρώπη σχετικά με την Αρχαία Ελλάδα. Κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα υπήρχαν δύο ανασταλτικοί παράγοντες που εμπόδιζαν τους Λατίνους Χριστιανούς να έχουν ιδιαίτερα ευνοϊκή στάση απέναντι στην Αρχαία Ελλάδα. Σε ένα ιδεολογικό πεδίο, αρκετά δυτικά βα-

συλία ακολούθησαν το προηγούμενο της Ρώμης και ισχυρίστηκαν ότι οι βασιλικοί τους οίκοι κατάγονταν από τους Τρώες, κατεξοχήν εχθρούς των Ελλήνων. Το πορτραίτο των δόλιων και μηχανορράφων Ελλήνων στον Σαϊξπηρικό Τρωίλο και Χρυσίδα προέρχεται από μια Ύστερη Μεσαιωνική παράδοση που αντανακλά αυτή την προτίμηση για την Τροία. Υπήρχαν επίσης πολιτικοί και θρησκευτικοί λόγοι για τους οποίους οι Έλληνες δεν έχαιραν εμπιστοσύνης. Στις αρχές του Μεσαίωνα, η Βυζαντινή Αυτοκρατορία αποτελούσε απειλή για την Ιταλία, ενώ η θέση της ως ενδιάμεσου «αιρετικού» κράτους μεταξύ των Χριστιανικών βασιλείων της Δύσης και του Ισλάμ εξακολουθούσε να αποτελεί ενόχληση και στη συνέχεια. Μόνον όταν η παρακμή της Κωνσταντινούπολης έγινε αισθητή κατά τον 15ο αιώνα, άρχισαν και οι Ιταλοί να δείχνουν ενθουσιασμό για την Αρχαία Ελλάδα.

Γερμανία και Ελλάδα

Στις αρχές του 16ου αιώνα, οι Γερμανοί ανέπτυξαν ένα ακόμη εντονότερο πάθος για την Ελλάδα. Πριν ακόμη από την εποχή της Μεταρρύθμισης, οι Γερμανοί μελετητές είχαν

αναγνωρίζει αξιοσημείωτες ομοιότητες ανάμεσα στη Γερμανική και την Ελληνική γλώσσα. Με βάση αυτές, οι Προτεστάντες έβλεπαν στα Ελληνικά τη δυνατότητα ανατροπής του ισχυρισμού της Ρώμης ότι αποτελεί την πηγή της Χριστιανοσύνης. Ο Μαρτίνος Λούθηρος χρησιμοποίησε την Ελληνική Καινή Διαθήκη για να δυναμίσει την αυθεντία της Λατινικής Βίβλου (Βουλγάτα) και έτσι να επιτρέψει τη μετάφρασή της στις σύγχρονες Ευρωπαϊκές γλώσσες. Κατά τον 16ο και 17ο αιώνα, η μελέτη των Κλασικών Ελληνικών παρέμενε στην ουσία επικουρική της μελέτης της Κοινής Ελληνικής γλώσσας της Καινής Διαθήκης. Παρόλα αυτά, είναι γεγονός ότι σχεδόν όλοι οι Ελληνιστές κατά τους αιώνες αυτούς εκπαιδεύονταν ως Προτεστάντες, αν και είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι δύο από τους μεγαλύτερους από αυτούς, η Αν Ντάσιερ (Ann Dacier) και ο Γιόακιμ Βίνκελμαν (Joachim Winkelmann), έγιναν Καθολικοί.

Αν και κάποιοι Άγγλοι λάτρεις των τεχνών ενδιαφέρθηκαν για την Ελληνική τέχνη και αρχιτεκτονική στα μέσα του 18ου αιώνα, κέντρο του Νεο-Ελληνισμού την εποχή εκείνη ήταν η Γερμανία. Μετά το 1760 και τις ήττες του Φρειδερίκου του Μεγάλου, πολλοί Γερμανοί, άνθρωποι του πνεύματος, συμβίβαστηκαν με τη σκέψη ότι η Γερμανία ποτέ δεν θα μπορούσε να ενωθεί πολιτικά ή να γίνει μια μεγάλη στρατιωτική δύναμη όπως η Ρώμη. Από την άλλη, διέβλεπαν τη δυνατότητα που είχε η Γερμανία, με τα πολλά πριγκιπάτα και τους πολλούς πολιτιστικούς θεσμούς της, να γίνει μία Νέα Ελλάς. Έτσι, ο αισθητικός Ελληνισμός έγινε μέρος της Γερμανικής αναγέννησης έναντι του πολιτιστικού ιμπεριαλισμού της Ρώμης και της Γαλλίας.

Στο νέο πανεπιστήμιο του Γκαίτινγκεν, που ιδρύθηκε το 1734 από τον Γεώργιο Β΄, Βασιλιά της Αγγλίας και Εκλέκτορα του Αννόβερου με στόχο να ξεφύγει από τη Μεσαιωνική ατμόσφαιρα των παλαιότερων πανεπιστημίων, υπήρχε το φαινομενικά παράδοξο γεγονός αυτή η ρομαντική άποψη για την Ελλάδα να έχει κεντρική θέση στις νέες θετικιστικά προσανατολισμένες μελέτες και έρευνες που άρχισαν να αναδύονται εκεί. Στα τέλη του 17ου αιώνα, η άποψη ότι ο Όμηρος καθώς και άλλοι Έλληνες ήταν οι μεγαλύτεροι ποιητές, ήταν ευρέως διαδεδομένη. Έτσι, αυτοί θεωρούντο δάσκαλοι του δημιουργικού πνεύματος της παιδικής ηλικίας. Στα μέσα του 18ου αιώνα, ο Βίνκελμαν καθιέρωσε την Ελληνική υπεροχή στις εικαστικές τέχνες, τη δημιουργική φόρμα της νεότητας και της νεαρής ωριμότητας. Στη δεκαετία του 1780, οι πανεπιστημιακοί δάσκαλοι του Γκαίτινγκεν διατύπωσαν τον ακόμη πιο ριζοσπαστικό ισχυρισμό ότι οι Έλληνες ήταν οι πρώτοι φιλόσοφοι και ότι με τον τρόπο αυτό είχαν διακριθεί στην έκφραση της ωριμότητας.

Καθώς οι νέοι ιστορικοί του Γκαίτινγκεν βάσιζαν το έργο τους στη σύλληψη της ιστορίας ως βιογραφίες εθνών ή «φυλών», η άποψη που διαμορφώθηκε για τους Έλληνες ήταν ότι αυτοί είχαν υπερβεί το συνηθισμένο πεπρωμένο των

εθνών για τα οποία ο θρίαμβος είναι αναμενόμενος κατά τη μια ή την άλλη φάση της ζωής τους. Έτσι, φαινόταν να είναι κάτι παραπάνω από ανθρώπους ή ημιθέους. Η Γαλλική Επανάσταση κέντρισε ακόμα περισσότερο το ενδιαφέρον για την Αρχαία Ελλάδα. Ο Φρήντριχ Σίλλερ (Friedrich Schiller) και ο Βίλχελμ Φον Χούμπολτ (Wilhelm von Humbolt) πρόσβευαν τώρα τη θεώρηση του Ελληνικού μεγαλείου ως του τρόπου με τον οποίο η Γερμανία θα μπορούσε να αποφύγει τις αντιτιθέμενες συμφορές της επανάστασης και της αντίδρασης. Αυτός ήταν ο λόγος για τον οποίο ο Χούμπολτ σχεδίασε μία ουμανιστική εκπαίδευση, βασισμένη «στη μελέτη της Αρχαιότητας και ιδιαίτερα των Ελλήνων». Μπόρεσε να εισαγάγει αυτό το εκπαιδευτικό σύστημα στην Πρωσσία, όταν διορίστηκε εκεί Υπουργός Παιδείας το 1809. Όποιες και να ήταν οι αρχικές προθέσεις του, το σύστημα του Χούμπολτ έγινε ένας αποτελεσματικός αξιοκρατικός μηχανισμός παραγωγής γραφειοκρατών. Ως τέτοιος, αντιμετώπιζε την αντίθεση των συντηρητικών. Παρόλα αυτά, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι κύριος σκοπός της ουμανιστικής εκπαίδευσης ήταν η αποφυγή της επανάστασης.

Οι κλασικές σπουδές («Altertumswissenschaft» στα Γερμανικά ή «Classics», όπως έγιναν ευρύτερα γνωστές στα Αγγλικά) αποτέλεσαν επίσης τον πρωτοπόρο επιστημονικό κλάδο αυτού του νέου τύπου. Παρήγαγαν επιστημονικά περιοδικά γραμμένα σε ένα ιδίωμα ακατανόητο σε όσους ήταν εκτός του κλάδου, βαρυσφορωμένα με έναν εκφοβιστικό εξοπλισμό παραπομπών και αναφορών. Ανέπτυξαν επίσης πειστικές τεχνικές για τον προσπορισμό κρατικών χρηματοδοτήσεων. Όλα αυτά αντιγράφηκαν μέσα σε μερικές δεκαετίες από άλλους επιστημονικούς κλάδους όπως η φυσική και η χημεία· οι κλασικές σπουδές όμως ήταν αυτές που είχαν ανοίξει το δρόμο.

Οι απόφοιτοι των νέων Σεμιναρίων του Χούμπολτ ήταν οι πρώτοι που επιτέθηκαν εναντίον του Αρχαίου Προτύπου το οποίο νόθευε την καθαρότητα της ιδανικής για αυτούς Αρχαίας Ελλάδας. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να επιστρέψω στις τέσσερις αιτίες εξωτερικής ιστορίας στις οποίες οφείλεται η εγκατάλειψη του Αρχαίου Προτύπου.

Η Εγκαθίδρυση του Παραδείγματος της Προόδου

Η άποψη ότι η μακρά περίοδος διέλευσης του χρόνου ισοδυναμεί με την πρόοδο για τον κόσμο είναι πολύ σπάνια στις ανθρώπινες κοινωνίες. Στη Δυτική Ευρώπη, η άποψη αυτή άρχισε να επικρατεί μόλις κατά το τελευταίο τέταρτο του 17ου αιώνα, ενώ συνέχισε να αναπτύσσεται κατά τους δύο επόμενους αιώνες. Αυτό είχε άμεση επίδραση στη σχετική φήμη της Αρχαίας Αιγύπτου και της Αρχαίας Ελλάδας. Η φήμη της Αιγύπτου ήταν ανώτερη κατά την περίοδο όπου το παλαιότερο θεωρούνταν καλύτερο καθώς και εγγύτερο προς την Παλαιά Σοφία (Prisca Sapientia). Κατά την περίοδο αυ-

τή όμως ο πολιτισμός της Αρχαίας Ελλάδας άρχισε να θεωρείται βελτίωση του προκατόχου του.

Η αλλαγή αυτή μπορεί να απεικονιστεί από την αλλαγή στην ερμηνεία της περίφημης ιστορίας που ο Πλάτων διηγείται στο διάλογο του «Τίμαιος». Σε αυτόν, ο Αθηναίος πολιτικός και νομοθέτης Σόλων υποτίθεται ότι είχε επισκεφθεί την Σαίδα, αδελφή πόλη της Αθήνας και τότε πρωτεύουσα της Αιγύπτου. Εκεί του παραχωρήθηκε μία συνέντευξη με κάποιους ιερείς. Ξεκίνησε να περιγράφει κάποιους Ελληνικούς μύθους, όμως οι Αιγύπτιοι τον διέκοψαν λέγοντας ότι οι Έλληνες δεν γνώριζαν τίποτα γιατί ο μικρός τους πολιτισμός και οι λίγες γνώσεις που κατείχαν είχαν εξαφανιστεί εξαιτίας φυσικών καταστροφών. Έτσι, ήταν «όλοι παιδιά». Καθ' όλη τη διάρκεια της

Αναγέννησης, η κατηγορία αυτή θεωρείτο υπέρτατη καταδίκη. Ο Φράνσις Μπαίηκον (Francis Bacon) και ο Ισαάκ Νιούτον (Isaac Newton), για παράδειγμα, θεωρούσαν ότι οι Έλληνες ήταν φλύαροι και επιπόλαιοι παιδιά. Όμως σε έναν προοδευτικό κόσμο, η παιδική ηλικία έγινε η κατεξοχήν ηλικία ζωτικότητας που δείχνει προς την κατεύθυνση του μέλλοντος. Έτσι οι Αιγύπτιοι μετασηματίστηκαν από σοφούς και ώριμους σε άνοες και ετοιμοθάνατους γέροντες, ενώ Ελληνική παιδικότητα έγινε σημαντικό πλεονέκτημα.

Ο Θρίαμβος του Ρομαντισμού

Η καθιέρωση του παραδείγματος της προόδου δεν αποτέλεσε τον κύριο λόγο για την «επινόηση» της παιδικής ηλικίας κατά τον 18ο αιώνα. Η ανάπτυξη ενός ξεχωριστού κόσμου, με τα δικά του ρούχα, τη δική του λογοτεχνία και τη δική του τέχνη προήλθε από τη συναισθηματικότητα και το ρομαντισμό. Η παιδική ηλικία εξιδανικεύτηκε ως μία ηλικία αγνών αισθημάτων που δεν έχουν ακόμα αμαυρωθεί από το σεξ ή τη λογική. Έτσι, η εικόνα των Αρχαίων Ελλήνων ως παιδιών ήταν εξαιρετικά ελκυστική για τους Ρομαντικούς. Η συναι-

σθηματικότητα και ο ύστερος Ρομαντισμός, η πίστη στην ανεπάρκεια της λογικής, αποτέλεσαν την αντίστιξη ή την ελάσσονα κλίμακα έναντι του Διαφωτισμού ήδη από τη δεκαετία του 1670. Δεν ήταν όμως παρά μόνο κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα που η τάση αυτή άρχισε να επικρατεί και ήταν κατά το στάδιο αυτό που άρχισε να γίνεται απεχθής η πολιτισμική πρωτοκαθεδρία των Αιγυπτίων, τους οποίους θαύμαζαν οι Διαφωτιστές, έναντι των Ελλήνων, τους οποίους λάτρευαν οι Ρομαντικοί.

Οι Διαφωτιστές πρόσβευαν ότι όλοι οι άνδρες -ισθάνονταν πολύ λιγότερο σίγουροι για τις γυναίκες- μπορούσαν να προσεγγισθούν μέσω της λογικής. Οι Ρομαντικοί, αντίθετα, θεωρούσαν ότι η πραγματική επικοινωνία εκφραζόταν μέσω του

συναισθήματος, το οποίο μπορούσε να προεκταθεί μόνο σε όσους μοιράζονταν το ίδιο περιβάλλον ή είχαν συγγενικές σχέσεις. Κάποιες φορές αυτό ερμηνεύθηκε στενά, και στη Γερμανία αυτό αντανακλάται σε μια έξαρση τοπικών ιστοριών. Άλλες φορές αντιμετωπίστηκε με ευρύτερο τρόπο, με εθνικούς ή ακόμη και ηπειρωτικούς όρους. Πέρα από αυτό όμως, η πραγματική επικοινωνία ήταν αδύνατη. Έτσι, μπορούσε να υπάρξει κατανόηση για τους Αρχαίους Έλληνες οι οποίοι ήταν Ευρωπαίοι, όχι όμως για τους Αιγυπτίους ή τους Ανατολίτες.

Μετά το 1815 η Ρομαντική εικόνα επικράτησε. Όταν, στη δεκαετία του 1820, δημοσιεύθηκαν τα αποτελέσματα των μελετών των Μασόνων του Διαφωτισμού για την Αίγυπτο, που υλοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της Ναπολεόντειας κατοχής, ερμηνεύθηκαν γενικά με βάση τη νέα άποψη για την Αρχαία Αίγυπτο. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, η Αίγυπτος δεν αποτελούσε πια πηγή του Ευρωπαϊκού πολιτισμού αλλά ένα ξένο και εξωτικό βασίλειο των νεκρών.

Η Αναβίωση του Χριστιανισμού

Κατά τον 18ο αιώνα, οι ανώτερες τάξεις στην Ευρώπη είχαν

γενικά σταματήσει να είναι Χριστιανικές. Είχαν γίνει είτε δειστές είτε άθεοι. Ο δεισμός ήταν στενά συνδεδεμένος με τον Ελευθεροτεκτονισμό, γεγονός που εξηγεί την εικόνα της Αρχαίας Αιγύπτου. Αυτός φαίνεται να είναι ο λόγος για τον οποίο οι Χριστιανοί απολογητές είχαν ευθυγραμμισθεί με τους κριτικούς μελετητές των Ελληνικών και των Λατινικών σε μια επίθεση κατά της αξιοπιστίας των αρχαίων κειμένων που διαπνέονταν από τόσο μεγάλο σεβασμό προς την Αίγυπτο και την Ανατολική σοφία.

Η ισορροπία δυνάμεων εδώ άλλαξε με τη Γαλλική επανάσταση. Η Γαλλική αριστοκρατία, που είχε διακριθεί από ελευθεριότητα στις σκέψεις και στις πράξεις κατά το μεγαλύτερο μέρος του 18ου αιώνα, μεταστράφηκε ξαφνικά με τη δίκη και την εκτέλεση του Λουδοβίκου XVI. Έγινε αμέσως –και έχει παραμείνει από τότε– παθιασμένα Καθολική. Η Επανάσταση τους έκανε να αντιληφθούν ότι τα ικριώματα δεν μπορούσαν από μόνα τους να εγγυηθούν την κοινωνική τάξη και ότι χρειαζόταν η συνδρομή της θρησκείας για να κρατήσει τους φτωχούς ευτυχείς στη θέση τους. Ενώ οι αριστοκράτες του Διαφωτισμού θα μπορούσαν να είχαν βολέψει την απαίτηση αυτή στα πλαίσια της δικής τους «φιλοσοφίας με διττή όψη» –θρησκεία για τις μάζες και φιλοσοφία για την ελίτ– στη νέα Ρομαντική εποχή τα ιδανικά της ειλικρίνειας και της αυθεντικότητας απαιτούσαν να είναι επίσης Χριστιανικές και οι ανώτερες τάξεις. Η Χριστιανικότητά τους ήταν βαθύτατα Ευρωκεντρική και από αυτήν πήγαζε ένα αυξανόμενο πάθος για τον Ευρωπαϊκό Μεσαίωνα και τις Σταυροφορίες.

Θα περίμενε κανείς οι νεοφώτιστοι Χριστιανοί διανοούμενοι των ανώτερων τάξεων να είναι δύσπιστοι απέναντι στην παγανιστική Ελλάδα και Ρώμη. Οι χώρες αυτές όμως ήταν Ευρωπαϊκές και ως εκ τούτου απειρώς λιγότερο επικίνδυνες από τις χώρες των μη-Ευρωπαίων Αιγυπτίων και Ανατολιτών, οι οποίοι επιπλέον συνδέονταν με τους τρομερούς Ελευθεροτέκτονες, με την τραυματική εμπειρία της Γαλλικής Επανάστασης και με τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη.

Ο Ρατσισμός

Ενώ στην Αρχαία Αίγυπτο, στο Αρχαίο Ισραήλ και στην Ομηρική Ελλάδα δεν υπήρχαν φυλετικές προκαταλήψεις, είναι αδιαμφισβήτητο ότι υπήρχαν σημαντικές προκαταλήψεις απέναντι στους Μαύρους στην Κλασική Ελλάδα και τη Ρώμη, καθώς και στον πρώιμο Χριστιανισμό και Ιουδαϊσμό καθ' όλη τη διάρκεια της 1ης χιλιετίας μ.Χ. Παρόλα αυτά, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι προκαταλήψεις αυτές δεν ήταν τόσο άτεγκτες ή κακοήθεις όσο ο φυλετικός ρατσισμός που εμφανίστηκε στην Ευρώπη και την Αμερική κατά τον 17ο αιώνα. Είναι ξεκάθαρο ότι ο ρατσισμός αυτός ήταν το αποτέλεσμα του φυλετικά θεμελιωμένου δουλεμπορίου στον Ατλαντικό, το οποίο έπαιξε τόσο κρίσιμο ρόλο στην άνοδο του καπιταλισμού. Για να δικαιολογήσουν την απάνθρωπη μετα-

χείριση που επεφύλαξαν στους Αφρικανούς, οι Βορειο-Ευρωπαίοι έπρεπε να τους αφαιρέσουν την ανθρώπινη διάσταση και να τους μετατρέψουν σε διαβόλους ή ζώα. Οι μελετητές έμπαιναν συνέχεια σε πειρασμό από τις ιδέες της πολυγένεσης προκειμένου να αρνηθούν την ανθρώπινη διάσταση στους Αφρικανούς. Διαψεύδονταν κατά κανόνα στο σημείο αυτό από τη βιβλική επιμονή στη μοναδική δημιουργία και στην προέλευση όλων των ανδρών και των γυναικών από τον Αδάμ, ως παιδιών του. Με τον ίδιο τρόπο, επιθυμούσαν διακάως να αποδείξουν «επιστημονικά» ότι οι Μαύροι της Αφρικής αποτελούσαν ένα ξεχωριστό είδος. Διαψεύδονταν εδώ από τον Λιναϊκό κανόνα, που όριζε ότι κάθε είδος προσδιορίζεται από την ικανότητά του να παράγει γόνιμους απογόνους, πράγμα στο οποίο οι άνθρωποι όλων των ηπείρων ήταν ικανοί με το παραπάνω. Έτσι, αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν σε μία κατά πολύ λιγότερο ικανοποιητική οριοθέτηση της «φυλής».

Παρόλα αυτά, η ταξινόμηση των Αφρικανικών θυμάτων του Ευρωπαϊκού δουλεμπορίου από την Αφρική αποφανόταν ότι αυτά ανήκουν ξεκάθαρα σε μια κατηγορηματικά κατώτερη «φυλή». Το γεγονός αυτό δημιούργησε μία ακόμη πίεση εναντίον της άποψης ότι η Αίγυπτος ήταν η πηγή του Ελληνικού και ως εκ τούτου του Ευρωπαϊκού πολιτισμού, δεδομένης και της άβολης θέσης της Αιγύπτου στην Αφρικανική ήπειρο. Υπήρχαν δύο βασικές λύσεις για το πρόβλημα αυτό. Η πρώτη από αυτές προερχόταν από τους ευγενείς του Διαφωτισμού. Κατάφεραν να συνδυάσουν τον έντονο ρατσισμό τους με το θαυμασμό τους για τους Αρχαίους Αιγυπτίους, αρνούμενοι ότι οι Αιγύπτιοι ήταν Αφρικανοί. Οι Ρομαντικοί ακολούθησαν αντίθετη προσέγγιση. Δέχθηκαν ότι οι Αιγύπτιοι ήταν Αφρικανοί αλλά αρνήθηκαν ότι ήταν πολιτισμένοι. Οι μεταγενέστεροι Αιγυπτιολόγοι είχαν την τάση να συνδυάζουν τις δύο προσεγγίσεις, ισχυριζόμενοι ότι οι Αρχαίοι Αιγύπτιοι δεν ήταν ούτε εξ ολοκλήρου Αφρικανοί ούτε εξ ολοκλήρου πολιτισμένοι. Και οι τρεις αυτές απόψεις διατηρούν τον αναγκαίο διαχωρισμό των «αληθινών» Αφρικανών από τον πολιτισμό.

Η ιδέα ότι οι Αφρικανοί και οι Ασιάτες θα μπορούσαν να έχουν τροφοδοτήσει την Ελλάδα με τον ανώτερο πολιτισμό της έγινε όχι απλώς δυσάρεστη αλλά «αντι-επιστημονική». Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, η «φυλετική επιστήμη», η οποία καθιέρωσε την ανισότητα των φυλών, έλαβε κεντρική θέση στη νέα επιστημονική τάξη πραγμάτων. Έτσι, έκανε την εμφάνισή του ο ισχυρισμός ότι δεν θα έπρεπε κανένας να δείχνει πίστη στους Ελληνικούς μύθους σχετικά με τους Αιγυπτιακούς και Φοινικικούς οικισμούς και το ρόλο που έπαιξαν για την εισαγωγή ενός ανώτερου πολιτισμού, περισσότερο από ότι θα έπρεπε να πιστεύει τους μύθους για κενταύρους, σειρήνες και άλογα που μιλούν, μύθους που αντιβαίνουν στους κανόνες της σύγχρονης επιστήμης.

Ενώ ο ρατσισμός ήταν μία μόνο από τις δυνάμεις στο χώρο της εξωτερικής ιστορίας που αρχικά ανέτρεψαν το Αρχαίο Πρότυπο, καθώς εντάθηκε κατά τον 19ο και στις αρχές του 20ού αιώνα αναδείχθηκε στο σημαντικότερο ιδεολογικό ακρογωνιαίο λίθο του Άρειου Προτύπου.

Ο Ελληνικός Αγώνας της Ανεξαρτησίας

Ο «Ορχομενός και Μινύες» («Orchomenos und die Minyer»), η πρώτη συγκροτημένη επίθεση κατά του Άρειου Προτύπου από τον Καρλ Ότφριντ Μύλλερ (Karl Otfried Muller) –πρωϊόν του νέου Προσωπικού εκπαιδευτικού συστήματος– δημοσιεύθηκε στα 1820. Ένα χρόνο αργότερα ξέσπασε ο Ελληνικός Αγώνας της Ανεξαρτησίας. Οι πιέσεις που ασκήθηκαν πάνω στο Πρότυπο από τις τέσσερις δυνάμεις που αναφέρθηκαν παραπάνω σήμαιναν ότι η εγκατάλειψη του Προτύπου ήταν ήδη παραπάνω από αποφασισμένη. Η ταχύτητα όμως αυτής της ριζικής μεταστροφής επιταχύνθηκε από την Επανάσταση και το Φιλελληνικό κίνημα που τον συνόδευσε στη Βόρεια Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική. Ο Φιλελληνισμός ήταν η μόνη φιλελεύθερη μορφή έκφρασης που ήταν επιτρεπτή σε μία περίοδο ακραίας αντίδρασης. Η Ελληνική Επανάσταση θεωρήθηκε ως μία πάλι ανάμεσα στη Δυτική ελευθερία και την τυραννία της Ανατολής, ανάμεσα σε λευκούς και σκουρόχρωμους λαούς, ανάμεσα στην Ευρωπαϊκή νεότητα και την άνοια της γεροντικής Ασίας και Αφρικής. Η ιδέα ότι η Ελλάδα, που ήταν όχι απλώς η παιδική ηλικία αλλά η αποκορύφωση της Ευρώπης, μπορούσε να έχει αντλήσει ένα σημαντικό μέρος του πολιτισμού της από την Ασία και την Αφρική, έγινε τώρα πιο ανυπόφορη από οποτεδήποτε άλλοτε.

Η Άνοδος του Άρειου Προτύπου

Ενώ το Αρχαίο Πρότυπο φαίνεται να έχει εγκαταλειφθεί για λόγους που άπτονται καθαρά της εξωτερικής ιστορίας, πίσω από την άνοδο του Άρειου Προτύπου υπήρχε ένας πολύ σημαντικός παράγοντας της εσωτερικής ιστορίας. Αυτός ήταν η διαμόρφωση της Ινδο-Ευρωπαϊκής οικογένειας γλωσσών και η αναγνώριση ότι τα Ελληνικά αποτελούν μέλος της. Σύντομα διατυπώθηκε η αληθοφανής υπόθεση ότι η Πρωτο-Ινδο-Ευρωπαϊκή γλώσσα ομιλείτο κάπου στα βορειοανατολικά της Ελλάδας και ότι είχε φθάσει στην Ελλάδα από αυτή τη γενική κατεύθυνση. Δεδομένης της προτίμησης, κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, για εισβολές και κατακτήσεις που ξεκινούν από το Βορρά, θεωρήθηκε ότι ακριβώς αυτό είναι που συνέβη. Συμφωνώ ότι το γεγονός πως τα Ελληνικά είναι μία Ινδο-Ευρωπαϊκή γλώσσα υποδεικνύει ότι θα πρέπει σε κάποια περίοδο να υπήρξε μία σημαντική πολιτισμική επίδραση στη λεκάνη του Αιγαίου από το Βορρά, και ότι αυτή θα μπορούσε κάλλιστα να έχει τη μορφή εισβολών ή μεταναστεύσεων. Έχοντας όμως εγκαταλείψει τουλάχιστον το Αιγυπτιακό τμήμα

του Αρχαίου Προτύπου και ανησυχώντας βαθιά για τη φυλετική καθαρότητα, οι προπαγανδιστές του Άρειου Προτύπου χρησιμοποίησαν αυτές τις αδιαμφισβήτητες επιρροές από το Βορρά για να αρνηθούν άλλες από το Νότο. Δεν προτείνω μία αναβίωση του Αρχαίου Προτύπου –επιχειρηματολογώ όμως υπέρ μιας αναθεώρησής του στην οποία θα γίνονται αποδεκτές οι επιρροές τόσο από το Βορρά όσο και από τα Νοτιοανατολικά. Αυτό είναι ακριβώς ό,τι θα περίμενε κανείς να συμβεί στο νοτιότερο άκρο της Βαλκανικής Χερσονήσου, και είναι ακριβώς το μοτίβο που παρατηρούμε όταν κοιτάζουμε την ιστορία των δύο περασμένων χιλιετιών. Ο μεγάλος πλούτος και η γοητεία του Ελληνικού πολιτισμού οφείλονται ακριβώς στη θέση της Ελλάδας στην τομή ή στο σημείο συνάντησης τόσο πολλών διαφορετικών παραδόσεων.

Πιστεύω ότι οι σημερινοί κλασικιστές και οι ιστορικοί της αρχαιότητας δεν μπορούν ουσιαστικά να κατανοήσουν τη φύση του ελληνικού πολιτισμού αν δεν λάβουν υπόψη τους τις Αιγυπτιακές και Φοινικικές πηγές αυτού του πολιτισμού. Κάτι τέτοιο μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τους τρόπους με τους οποίους η αυτόχθονη ελληνική πολιτιστική μεγαλοφυΐα προσάρμοσε αυτές τις πηγές ώστε να ταιριαξούν στις ανάγκες και στις προδιαθέσεις του ελληνικού πληθυσμού.

Κάποιοι σήμερα με θεωρούν ένα νέο Φάλμεράνερ του 20ού αιώνα. Πιστεύω ότι είμαι ο αντίποδάς του. Στο μύθο που έπλασε ο Φάλμεράνερ για την καταγωγή των Ελλήνων από λαούς του Βορρά, στους οποίους και απέδιδε την ακμή του Ελληνικού πολιτισμού και συνακόλουθα για τον εκφυλισμό του μεταγενέστερου ελληνικού πληθυσμού, στον οποίο χρέωνε την παρακμή του πολιτισμού αυτού, αντιπαραθέτω κάτι το εντελώς αντίθετο. Ότι δηλαδή η μεγαλοσύνη της Ελλάδας οφειλόταν πάντοτε στις επιμειξίες της, στον εκλεκτικισμό και στη ζωτικότητα της, που πηγάζουν από τη θέση της στην ανατολική Μεσόγειο. Δεν έχω καμιά αμφιβολία ότι αυτά ακριβώς τα χαρακτηριστικά είναι που επέτρεψαν στην Ελλάδα να γίνει η κοιτίδα του Ευρωπαϊκού πολιτισμού, κάτι που ποτέ δεν θα της το αρνηθώ, ούτε για μια στιγμή.

Η Απάρνηση των Φοινικικών Επιρροών

Μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα ή ακόμη και στις αρχές του 20ού, υπήρχε η τάση να γίνεται αποδεκτό ότι υπήρχαν σημαντικές Φοινικικές επιρροές στη συγκρότηση της Αρχαίας Ελλάδας. Η απάρνησή τους ανιχνεύεται εύλογα στην άνοδο του φυλετικού –διακριτού από τον θρησκευτικό– αντισημιτισμού. Οι Φοίνικες, οι οποίοι στην πραγματικότητα βρισκόνταν πολιτισμικά πολύ κοντά στους Ισραηλίτες, θεωρήθηκαν ως οι «Εβραίοι της Αρχαιότητας». Έτσι οι Φοίνικες, όπως οι Εβραίοι, αποστερήθηκαν και αυτοί οιωνδήποτε δημιουργικών δυνάμεων. Υπήρχε βέβαια ιδιαίτερη ευαισθησία απέναντι στην ιδέα ότι «Σημίτες» μπορούσαν να έχουν διαδραματίσει κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση του πολιτισμού της

αποκορύφωσης της Ευρώπης, δηλαδή αυτού της Ελλάδας. Τα πρώτα άρθρα-επιθέσεις εναντίον αυτής της «ψευδαισθησης της Ανατολής» εμφανίστηκαν κατά τη δεκαετία του 1890, δεκαετία της Υπόθεσης Ντρέυφους. Μετά το 1900 παρατηρήθηκε ύφεση στις επιθέσεις, που διήρκεσε μέχρι τη δεκαετία του 1920. Τότε, μέσα στον παροξυσμό αντι-Σημιτισμού που ακολούθησε τη Ρωσική Επανάσταση –που γενικά θεωρείτο Εβραϊκή συνωμοσία– οι επιθέσεις ανανεώθηκαν με ακόμη μεγαλύτερη ένταση.

Μέχρι τη δεκαετία του 1930, η μόνη σημαντική Σημιτική επίδραση στην Αρχαία Ελλάδα που είχε γίνει παραδεκτή ήταν η εισαγωγή του αλφαβήτου. Αυτή όμως η προφανής προσβολή προς την Ευρωπαϊκή δημιουργικότητα μετριάστηκε με τρεις τρόπους. Πρώτον, προβλήθηκε ο ισχυρισμός ότι οι Έλληνες είχαν πάρει το αλφάβητο από το Λεβάντε (Σ.τ.Μ. Λεβάντες: γεωγραφικός όρος για την περιοχή που καταλαμβάνουν οι χώρες της Ανατολικής Μεσογείου), αντί να το έχουν δεχθεί από τους Φοίνικες στην Ελλάδα, όπως μέχρι τότε ισχυριζόταν η αρχαία παράδοση. Αυτή η ανεστραμμένη εικόνα ήταν συμβατή με την άποψη που ήθελε τους Άρειους Έλληνες δυναμικούς και τους στατικούς «Σημίτες» παθητικούς. Ακόμα πιο σημαντικό είναι το γεγονός ότι η ιδέα πως οι Φοίνικες είχαν φέρει το αλφάβητο στο Αιγαίο έπρεπε να αποκηρυχθεί γιατί έδινε λαβή στη δυσάρεστη πιθανότητα «φυλετικών» επιμειξιών. Η δεύτερη μέθοδος μετριασμού ήταν μία καινοφανής επιμονή στο γεγονός ότι η εισαγωγή του αλφαβήτου είχε συμβεί στα τέλη του 8ου αιώνα, αφού ο Ελληνικός πολιτισμός είχε ήδη συγκροτηθεί και δεν ήταν πλέον εύπλαστος. Η τρίτη μέθοδος μετριασμού ήταν ο ισχυρισμός ότι τα μόνα πραγματικά αλφάβητα ήταν αυτά που περιείχαν φωνήεντα και ότι –λανθασμένα κατά τη γνώμη μου– η δημιουργία τους ήταν ξεκάθαρα αποτέλεσμα της Ελληνικής μεγαλοφυΐας⁴.

Με τον τρόπο αυτό, στα μέσα του 20ού αιώνα, οι Κλασικιστές και αρχαιολόγοι του Αιγαίου ήταν σε θέση να ισχυριστούν ότι ο Ελληνικός πολιτισμός ήταν στην πράξη αυτόχθων και ότι δεν υπήρχε ανάγκη διερεύνησης διασυνδέσεων με άλλους πολιτισμούς γύρω από τη Μεσόγειο κατά τη διάρκεια των τριών χιλιετιών πριν από την εποχή μας, εκτός από αυτούς που αντιπροσώπευαν Ελληνικές εδαφικές επεκτάσεις.

Αυτή η κοινή σοφία μπόρεσε να συντηρηθεί απέναντι στις προκλήσεις που έγιναν κατά τη δεκαετία του 1960 από Σημιτολόγους όπως ο Σάιρους Γκόρντον (Cyrus Gordon) και ο Μάικλ Αστουρ (Michael Astour). Οι δυο τους ισχυρίστηκαν ότι ο μεγάλος όγκος πληροφοριών που προσέφεραν τα νεοανακαλυφθέντα κείμενα του 13ου και 14ου αιώνα από το αρχαίο λιμάνι Ουγκαρίτ της Συρίας, εμφανίζει εντυπωσιακούς μυθολογικούς και λογοτεχνικούς παραλληλισμούς τόσο με τον Όμηρο όσο και με τη Βίβλο. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει ότι θα ήταν σκόπιμο να αναζητηθεί ένας κοινός πολιτισμός της Ανατολικής Μεσογείου κατά τη διάρκεια της

Ύστερης Περιόδου του Χαλκού. Το έργο των Γκόρντον και Αστουρ απορρίφθηκε με το δήθεν πρόσημα της ύπαρξης σφαλμάτων στη μέθοδο τους, για τα οποία εντούτοις οι δύο ερευνητές έχουν από τότε δικαιωθεί, ουσιαστικά όμως γιατί θεωρήθηκε ότι είχαν κάποιο ιδιαίτερο απώτερο κίνητρο.

Κατά τη δεκαετία του 1960 ο αρχαιολόγος ενάλιων αρχαιοτήτων Τζωρτζ Μπας (George Bass) δημοσίευσε μια εκτενή αναφορά για το ναυάγιο ενός πλοίου του 13ου αιώνα που βρέθηκε στα ανοικτά των ακτών της Τουρκίας. Παρουσίασε λεπτομερή επιχειρήματα για να υποστηρίξει τον ισχυρισμό του ότι το πλοίο προερχόταν από τη Χαναάν, καθώς και άλλες ενδείξεις που αποδείκνυαν ότι οι Λεβαντινοί είχαν παίξει σημαντικό ρόλο στο εμπόριο της Ανατολικής Μεσογείου κατά την Ύστερη Περίοδο του Χαλκού. Κανένας δεν διαφώνησε με την εργασία του –πολύ περισσότερο, κανένας δεν την απέρριψε– έγινε όμως δεκτή με ψυχρότητα και δεν ενσωματώθηκε σε κείμενα που δημοσιεύθηκαν αργότερα πάνω στο θέμα για περισσότερα από 20 χρόνια.

Η πλημμυρίδα μελετών σχετικά με το ζήτημα της παρουσίας των Λεβαντινών και της επιρροής τους στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου δεν μεταστράφηκε παρά μόνο κατά τη δεκαετία του 1980. Η Μαύρη Αθηνά μπορεί σήμερα να θεωρηθεί, χωρίς αυτό να προξενεί έκπληξη, ότι ανήκει σε ένα ευρύτερο ρεύμα για τη θεώρηση της περιοχής ως συνόλου, στο οποίο έχουν πάρει μέρος αρκετοί κλασικιστές και αρχαιολόγοι, με πιο αξιοσημείωτες περιπτώσεις αυτές των Βάλτερ Μπούρκερτ (Walter Burkert) και Σάρα Μόρρις (Sarah Morris)⁵.

Η μεταστροφή αυτή, σε συνδυασμό με την προσοχή που η Μαύρη Αθηνά συγκέντρωσε σχετικά με την κοινωνιολογία της γνώσης γύρω από το ζήτημα, καθώς και η απότομη ύφεση που γνώρισε ο αντι-Σημιτισμός στο ακαδημαϊκό περιβάλλον, οδήγησαν σε μία ραγδαία αλλαγή των απόψεων στο θέμα των Δυτικών Σημιτικών επιρροών στην Ελλάδα. Έχουν επίσης υπάρξει σημάδια μεταστροφής στο θέμα της επίδρασης της Αιγύπτου, αν και αυτή θα χρειαστεί περισσότερο χρόνο και είναι απαραίτητο να ιδωθεί σε ένα ευρύτερο πολιτικό πλαίσιο.

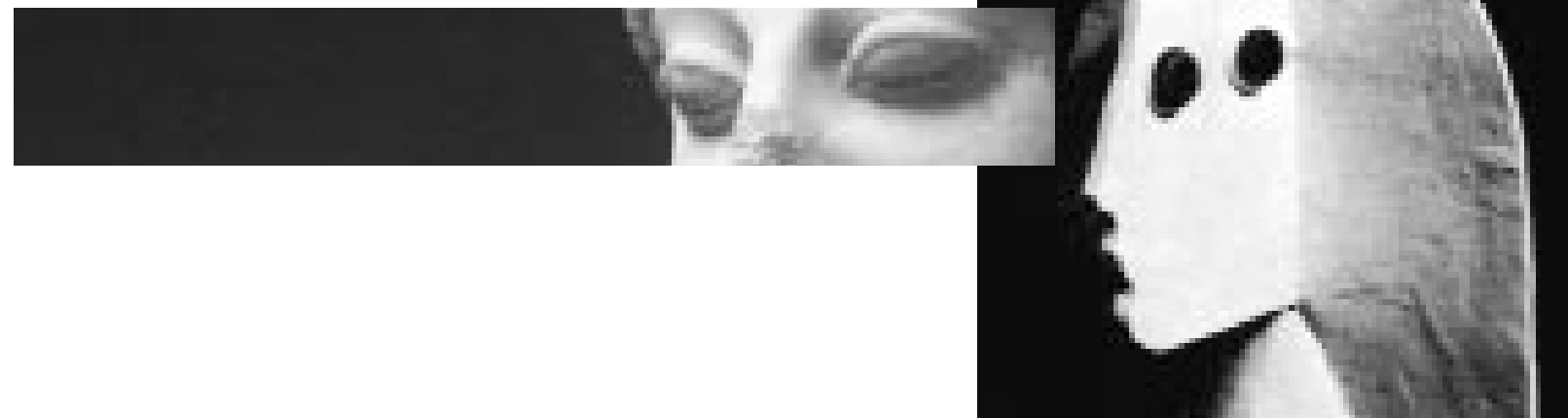
Η Υποδοχή της Μαύρης Αθηνάς

Δυσκολεύτηκα πολύ για να βρω εκδότη. Το χειρόγραφο στάλθηκε σε οκτώ εκδότες, οι οποίοι το απέρριψαν, λίγο ως πολύ ευγενικά. Μόνο σε μία περίπτωση έγινε δυνατό να δω τμήματα από το γράμμα ενός κριτή, παρόλο που τα είχα ζητήσει θεωρώντας τα τμήμα της μαθησιακής διαδικασίας. Πιστεύω ότι ο κύριος λόγος που δεν μου δείξαν περισσότερα ήταν ότι η πλειοψηφία των αναφορών δεν ήταν γραπτές αλλά προφορικές ή ίσως εκφράζονταν ακόμα και χωρίς λέξεις, με χειρονομίες ή εκφράσεις του προσώπου. Τα ανασηκωμένα φρούδια και οι μορφασμοί είναι εξαιρετικά αποτελεσματικοί τρόποι υπεράσπισης της ακαδημαϊκής ορθοδοξίας, μιας

και δεν απαιτούν καμία συγκεκριμένη συλλογιστική ούτε ακόμα και την ίδια την κατανόηση της νέας άποψης...

Μερικά χρόνια αργότερα, συνάντησα τυχαία έναν παλιό μου φίλο ο οποίος έκανε το λάθος να με ρωτήσει τι κάνω. Περίπου μία ώρα αργότερα με ρώτησε αν είχα εξασφαλίσει κάποιον εκδότη. Του είπα ότι βρισκόμουν στη διαδικασία απόρριψης από τον εκδοτικό οίκο του Πανεπιστημίου Κολούμπια (Columbia University Press). Με ρώτησε τότε αν μπορούσε να δει το χειρόγραφο, καθώς είχε ξεκινήσει τη λειτουργία ενός μικρού εκδοτικού οίκου. Του απάντησα ναι, αλλά συνέχισα λέγοντάς του ότι αν το έστελνε σε κλασικιστές για να το κρίνουν, εκείνοι θα το απέρριπταν. Ο φίλος, που ονομάζεται Ρόμπερτ Γιανγκ (Robert Young), είναι από

το βιβλίο σε αριστερά και φιλελεύθερα περιοδικά. Οι κριτικές ήταν γενικά ευνοϊκές, αλλά η τρίπτυχη κριτική που συνηχίζεται εδώ και οκτώ χρόνια διαφαινόταν ήδη. Σύμφωνα με αυτήν, η ιστοριογραφική συνιστώσα ήταν αποδεκτή, ενώ υπήρχαν κάποιες υπόνοιες για την αρχαιολογική συνιστώσα και η πεποίθηση ότι το γλωσσολογικό τμήμα ήταν παράλογο. Παρόλα αυτά, υπήρξε γενική συμφωνία ότι το γεγονός πως διατυπώνονταν ερωτήματα τέτοιου είδους ήταν κάτι θετικό. Οι πρώτοι αυτοί μήνες ήταν σαν μήνας του μέλιτος, γιατί τα έντυπα της δεξιάς δεν είχαν ακουμπήσει ακόμη το βιβλίο. Τόσο οι εκδότες των περιοδικών αυτών όσο και οι κλασικιστές σύμβουλοί τους συμφωνούσαν ότι η Μαύρη Αθηνά ήταν σκέτη ανοησία και πως το καλύτερο ήταν να την αγνοήσουν.

το Τέξας και, μολονότι έχει ζήσει στην Αγγλία για τριάντα χρόνια, δεν έχει αλλάξει σε τίποτα τη συμπεριφορά του ή τη γλώσσα του. Η αντίδρασή του ήταν: «Δούλεψα μαζί σου στο Κολλέγιο Κινγκς του Καίμπριτζ για πολλά χρόνια. Ξέρω ότι δεν είσαι απατεώνας – δεν θα συμβουλευτώ τους «ειδικούς». Αν το χειρόγραφο μ' αρέσει, θα το εκδώσω». Δεν τους συμβουλεύτηκε και έκανε την έκδοση. Επιπλέον, η έκδοσή του ήταν προσεγμένη – το χειρόγραφο είχε διαβαστεί προσεκτικά από έμπειρους διορθωτές. Ακόμα πιο σημαντικό ήταν ότι ήταν όμορφα τυπωμένο σε βαρύ χαρτί που άφηνε μία ευχάριστη αίσθηση. Ήταν ελκυστικό στην όψη, οι άνθρωποι το έπιαναν για να το δουν από κοντά και πολλές φορές αυτό τους οδηγούσε να το αγοράσουν ή ακόμη και να το διαβάσουν. Πάνω απ' όλα, έδινε την εικόνα του επαγγελματισμού, πράγμα που είναι απαραίτητο για ένα έργο προκειμένου να το αντιμετωπίσουν με σοβαρότητα.

Ο πρώτος τόμος της Μαύρης Αθηνάς κυκλοφόρησε στην Αγγλία την Άνοιξη του 1987 και αμέσως τράβηξε την προσοχή. Η εφημερίδα Guardian δημοσίευσε μία δισελιδή παρουσίασή του, ενώ παράλληλα δημοσιεύτηκαν πολλές κριτικές για

Το ενδιαφέρον και η συμπάθεια που προκάλεσε το βιβλίο στην Αγγλία, σε συνδυασμό με τις ενέργειες υποστήριξης στο πρόσωπό μου από την πλευρά του Έντουαρντ Σάϊντ (Edward Said), είχε ως αποτέλεσμα κάποιοι από τους εκδοτικούς οίκους που με είχαν απορρίψει να ζητήσουν να δουν ξανά τα βιβλία. Το Χάρβαρντ αρνήθηκε για μία ακόμη φορά, η Καλιφόρνια καθυστέρησε την απάντησή της και τελικά είπε ναι. Μέχρι τότε, όμως, ο εκδοτικός οίκος του Πανεπιστημίου Ράτγκερς (Rutgers University Press) το είχε αποδεχθεί ανεπιφύλακτα. Ο Διευθυντής του είχε το δικαίωμα να εκδίδει δύο βιβλία το χρόνο με βάση τη δική του προσωπική γνώμη, χωρίς να περάσει από οποιοδήποτε είδους διαδικασία κρίσης. Έτσι, όπως και στη Βρετανία, η Μαύρη Αθηνά δεν πέρασε μέσα από τις ακαδημαϊκές διαδικασίες που απαιτούνται συνήθως στις ΗΠΑ. Το γεγονός ότι κατάφερα να τις παρακάμψω οφείλεται αποκλειστικά στον περιέργο συνδυασμό των σχέσεων και επαφών μου με επιστήμονες άλλων κλάδων και όχι στο γεγονός ότι το σύστημα είχε σταθεί ανίκανο να φιλτράρει τις αιρετικές μου απόψεις. Αρχικά, η οργάνωση του βιβλίου μου απευθυνόταν στο καλ-

λιεργημένο γενικό κοινό, επειδή υπέθετα ότι θα ήταν αδύνατο να πείσω τους Κλασικιστές. Έτσι, το σχέδιό μου ήταν να τους υπερφαλαγγίσω, επιτυγχάνοντας μ' αυτό τον τρόπο οι συνάδελφοί τους σε άλλους κλάδους να τους απευθύνουν το ερώτημα: «ποιο ήταν το πρόβλημα με τις θεωρίες του Μπερνάλ;», αναγκάζοντάς τους με τον τρόπο αυτό να τις αντιμετωπίσουν. Με βάση τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις, οι εκτιμήσεις μου αποδείχθηκαν λανθασμένες και στα δύο. Ενώ οι μαύροι διανοούμενοι ανταποκρίθηκαν γρήγορα στο βιβλίο, το καλλιεργημένο γενικό κοινό των λευκών ποτέ δεν άκουσε γι' αυτό. Ο λόγος ήταν απλός: δεν δημοσιεύτηκε κριτική του βιβλίου στους New York Times και, για το καλλιεργημένο γενικό κοινό των λευκών στις ΗΠΑ, ένα βιβλίο δεν υψίσταται μέχρι αυτό να συμβεί. Θα επανέλθω αργότερα στους λόγους για τους οποίους δεν δημοσιεύτηκε κριτική για το βιβλίο στους New York Times.

Από την άλλη, το βιβλίο διαβάστηκε με ενδιαφέρον και κατανόηση από αρκετούς Κλασικιστές. Σε ό,τι αφορά τα δέκα χρόνια που πέρασαν, εκτιμώ ότι ενώ κανένας από αυτούς δεν συμφωνεί με τους ισχυρισμούς μου, περίπου 1/5 από αυτούς πιστεύει ότι βρίσκομαι στο σωστό δρόμο και 2/5 φτύνουν στο άκουσμα του ονόματός μου και χειρονομούν ξορκίζοντας μακριά το κακό πνεύμα της Μαύρης Αθηνάς. Τα υπόλοιπα 2/5 διαφωνούν με τα περισσότερα από αυτά που γράφω, πιστεύουν όμως -ή λένε ότι πιστεύουν- ότι είναι θετικό πως τα βιβλία δημοσιεύτηκαν και ότι τα ζητήματα που τίθενται πρέπει να συζητηθούν.

Οι παραπάνω αναλογίες είναι κατά πολύ ευνοϊκότερες από αυτές που θα περιμένα και δείχνουν ότι σ' αλήθεια δεν είχα εκτιμήσει σωστά την ειλικρινή προσήλωση των Κλασικιστών αλλά και επιστημόνων από άλλους κλάδους στις αξίες της επιστημονικής μελέτης και έρευνας. Η αποκορύφωση αυτής της λανθασμένης μου κοινωνιολογίας της γνώσης ήρθε με ένα τηλεφώνημα που δέχθηκα από την Μόλυ Λιβάν (Molly Levine), καθηγήτρια Κλασικών Σπουδών, η οποία μου είπε ότι, παρόλο που της άρεσε το βιβλίο, δεν ήξερε αν όσα περιείχε ήταν αληθινά. Πρότεινε λοιπόν να συζητηθεί το θέμα σε μία στρογγυλή τράπεζα στα πλαίσια του ετήσιου συνεδρίου της Αμερικανικής Φιλολογικής Ένωσης και με ρώτησε κατά πόσο θα ήμουν διατεθειμένος να ανταποκριθώ. Απάντησα αμέσως ότι αυτό θα μου έδινε ιδιαίτερη χαρά, αλλά ότι αμφέβαλλα κατά πόσον μία τέτοια στρογγυλή τράπεζα θα γινόταν δεκτή και ότι, εφόσον γινόταν δεκτή, το πιθανότερο ήταν να προσπαθήσουν να την περιθωριοποιήσουν, προγραμματίζοντάς την για κάποια μικρή αίθουσα νωρίς το πρωί κατά την τελευταία ημέρα του συνεδρίου.

Τρεις εβδομάδες αργότερα, μου τηλεφώνησε για να μου πει ότι η συνεδρίαση για την εργασία μου είχε γίνει «Στρογγυλή Τράπεζα του Προεδρείου» και ότι θα διεξαγόταν στην αίθουσα χορού σε ώρα αιχμής, συνυπολογίζοντας και την αργία του Σαββάτου, καθώς η Μόλυ Λιβάν και ένα άλλος από

τους συζητητές ήταν ορθόδοξοι Εβραίοι. Μου είπε ότι ήταν η πρώτη φορά που κάποιος θεσμικός κλάδος των Κλασικών Σπουδών είχε λάβει υπόψη του τη θρησκεία της, γεγονός το οποίο σύμφωνα με την ίδια μαρτυρούσε την άμεση επίδραση που είχαν οι αποκαλύψεις της Μαύρης Αθηνάς για τον αντισημιτισμό στον κλάδο.

Ύστερα από λίγο καιρό, έτυχε να συναντήσω τον ιστορικό και φιλόσοφο της επιστήμης Τόμας Κουν (Thomas Kuhn). Όταν του διηγήθηκα την ιστορία, μου είπε ότι «είναι πολύ νωρίς για να γίνει κάτι τέτοιο, οι κλάδοι της επιστήμης δεν αντιδρούν τόσο γρήγορα σε θεμελιώδεις αλλαγές». Του είπα ότι εκείνος είχε την ευθύνη και ότι όλοι οι επιστήμονες σήμερα, ακόμα και οι Κλασικιστές, είμαστε θιασώτες των θεωριών του και έτσι, είμαστε ανοιχτοί στο ενδεχόμενο των μεταπολίσεων παραδειγμάτων.... Στη συνέχεια, άλλαξα την προσέγγισή μου και είπα ότι ίσως η εκδήλωση να ήταν «στημένη» και οι οργανωτές της να προετοιμάζαν την καταστροφή μου. Μου απάντησε ότι οτιδήποτε και να συνέβαινε στη συνάντηση δεν είχε σημασία, αφού το σημαντικότερο απ' όλα ήταν ότι η συνάντηση είχε προγραμματισθεί.

Η σκέψη αυτή με συνόδευε σαν γλυκιά παρηγοριά καθώς έκανα την είσοδό μου στην αίθουσα του συνεδρίου. Τελικά στην πράξη, η συνάντηση ήταν ευχάριστη και καθωσπρέπει. Οι ανακοινώσεις ήταν επικριτικές, αλλά με ενδιαφέροντα τρόπο, φιλικές όμως κατά βάση και το ίδιο ίσχυσε γενικά και για τις παρεμβάσεις από το ακροατήριο. Είμαι σε θέση να γνωρίζω τώρα ότι ορισμένοι από το ακροατήριο ήταν έξω φρενών μαζί μου. Το ενδιαφέρον ήταν ότι παρέμειναν σιωπηλοί, μέσα στην εγκάρδια αυτή ατμόσφαιρα. Τρία περιοδικά εκδήλωσαν την επιθυμία τους να δημοσιεύσουν τα πεπραγμένα και ένα από αυτά, το περιοδικό Arethusa τα δημοσίευσε.

Στην εισαγωγή μου στη συνεδρίαση, περιέγραψα τη θεωρία μου για τα τέσσερα στάδια με τα οποία μία νέα ιδέα γίνεται αποδεκτή από κάποιο κλάδο της επιστήμης: περιφρόνηση, απόρριψη, επίθεση και αφομοίωση. Προς το τέλος της συνεδρίασης, κάποιος από το ακροατήριο σηκώθηκε και είπε ότι αυτή η θεωρία μου ήταν λανθασμένη και ότι η σωστή θα έπρεπε να είναι: περιφρόνηση, απόρριψη, αποδοχή. Σε μια στιγμή ευφορίας, νόμισα ότι θα μπορούσε να είναι σ' αλήθεια έτσι. Σύντομα όμως αναγκάστηκα από τα πράγματα να επανέλθω στο αρχικό μου σχήμα.

Το γεγονός ότι η στρογγυλή τράπεζα του Προεδρείου του μεγαλύτερου σώματος Κλασικιστών στον κόσμο ασχολήθηκε με την εργασία μου, μεταμόρφωσε στην κυριολεξία την υπόστασή της. Αν και εξακολουθούσα να θεωρούμαι ξένος προς τον κλάδο, είχα τουλάχιστον την άδειά του, ήταν θεμιτό να προσκαλούμαι σε συνέδρια και οι ανακοινώσεις μου να δημοσιεύονται σε επαγγελματικά περιοδικά, ενώ τα προνόμια αυτά επεκτάθηκαν, καθώς οι κλάδοι της Ανθρωπολογίας και της Αιγυπτιακής ακολουθήσαν και αυτοί το ρεύμα. Η εργασία μου συναντούσε επίσης το καλοκάγαθο ενδιαφέρον εκείνων

των φιλελεύθερων διευθυντών κολλεγίων που τάσσονταν υπέρ μιας προσέγγισης με πολυ-πολιτισμικά αλλά και πολυ-κλαδικά χαρακτηριστικά. Έτσι, άρχισα να δέχομαι προσκλήσεις για να δίνω ομιλίες σε κολλέγια και πανεπιστήμια σε ολόκληρη την Αμερική. Προσκλήσεις που στην πράξη ήταν πολύ περισσότερες από όσες μπορούσα να κάνω αποδεχτές. Από την άλλη, η στρογγυλή τράπεζα έπεισε επίσης όσους μισούσαν την ιδέα του βιβλίου ότι η Μαύρη Αθηνά δεν επρόκειτο να εξαφανιστεί από προσώπου γης λόγω του παρολογισμού της και ως εκ τούτου θα έπρεπε να αντιμετωπιστεί. Η ακαδημαϊκή αυτή αντίδραση συνέπεσε και συνήργησε με μία πολύ μεγαλύτερη πολιτική αντίδραση. Δεν μπορούσα ποτέ να προβλέψω την ολοκληρωτική κατάρρευση του κομμουνισμού στην Ευρώπη το 1989. Ένα από τα επιμέρους αποτελέσματά της ήταν να στερήσει την Αμερικανική δεξιά από ένα μπαμπούλα ή στόχο. Ως αποτέλεσμα, παρουσιάστηκε μία εξαιρετικά μεγάλη διόγκωση αυτού που μέχρι τότε αποτελούσε δευτερεύον ζήτημα της σταυροφορίας ενάντια στην «πολιτική ορθότητα». Πέντε ή έξι ιδρύματα της άκρας δεξιάς διοχέτευσαν εκατοντάδες χιλιάδες δολάρια σε συντηρητικές οργανώσεις όπως η «Εθνική Ένωση Πανεπιστημιακών» (National Association of Scholars) και σε συντηρητικές φοιτητικές εφημερίδες πανεπιστημίων ή «Επιθεωρήσεις». Ασυμμάχητες ιεραμιάδες, όπως πχ. «Το Τέλος του Αμερικανικού Μυαλού» (The Closing of the American Mind) του Άλαν Μπλουμ (Allan Bloom), προβάλλονταν από αυτά τα συντηρητικά ιδρύματα και αντιμετωπιζόνταν από τα ίδια και από τους οπαδούς τους με μεγάλο σεβασμό σαν να επρόκειτο για αληθινές αποκαλύψεις της δυσχερούς κατάστασης της Αμερικανικής ανώτατης παιδείας.

Αν και αυτό το «πολιτιστικό» ρεύμα καθοδηγούνταν και χρηματοδοτούνταν από την ακροδεξιά, μερικοί «φιλελεύθεροι» το αντιμετώπιζαν με αισθήματα συμπάθειας. Σε αυτούς συγκαταλέγονταν οι ιδιοκτήτες και οι αρχισυντάκτες των New York Times, γεγονός που εξηγεί την επίμονη αντίστασή τους στις πολλές απόπειρες που είχαν γίνει από ανταποκριτές, συντάκτες χαμηλότερα στην ιεραρχία καθώς και από εξωτερικούς παράγοντες με σημαντική επιρροή με σκοπό τη δημοσίευση κριτικών ή άλλων κομματιών σχετικά με τη Μαύρη Αθηνά ή με εμένα⁶.

Η υποδοχή του Τόμου II, όταν δημοσιεύτηκε το 1991, ήταν πολύ διαφορετική. Ενώ ο Τόμος I είχε αγνοηθεί από τα έντυπα του κέντρου και της δεξιάς, ο Τόμος II έγινε αντικείμενο εκτενών κριτικών στους New York Times, στην Washington Post και σε πολλά άλλα περιοδικά και εφημερίδες. Οι περισσότερες από τις κριτικές αυτές -κατά κανένα τρόπο όμως όλες- ήταν εχθρικές. Μπορώ να βρω δύο εύλογες εξηγήσεις για την αλλαγή αυτή. Κατά πρώτον, θεωρήθηκε ότι η Μαύρη Αθηνά είχε αναδειχθεί σε υπερβολικά σημαντικό παράγοντα, σε βιβλίο-σύμβολο και σήριγμα για τη νομιμοποίηση του Αφροκεντρισμού, παρά το γεγονός ότι κατά την άποψή

μου υπάρχουν θεμελιώδεις διαφορές μεταξύ των δικών μου απόψεων και των απόψεων των Αφροκεντριστών. Κατά συνέπεια, η Μαύρη Αθηνά δεν ήταν δυνατόν να αγνοηθεί πλέον και έπρεπε να αντιμετωπιστεί κατά μέτωπο. Ο δεύτερος λόγος ήταν ότι, παρά το γεγονός πως οι Κλασικιστές και οι ιστορικοί της αρχαιότητας δεν είχαν μπορέσει να απορρίψουν τα επιχειρήματά μου σχετικά με την ιστοριογραφία, διαισθάνονταν ότι τα επιχειρήματά μου σχετικά με την ιστορία και την αρχαιολογία ήταν περισσότερο εύαλωτα.

Ενώ οι ακροδεξιοί σταυροφόροι εναντίον της «πολιτικής ορθότητας» όπως η Μαίρη Λέφκωιτς (Mary Lefkowitz) ήταν εξοργισμένοι από αυτό που αντιλαμβάνονταν ως Αφροκεντρισμό μου, πολλοί από τους ίδιους τους εχθρικούς κριτικούς μου ήταν περισσότερο εκνευρισμένοι από την φαινομενική μου περιφρόνηση του επαγγελματισμού και της εμπειρίας τους. Μια προσεκτική ανάγνωση των κριτικών τους, όμως, έδειξε ότι ενώ ήταν εξοργισμένοι με τη μέθοδό μου, ή καλύτερα με αυτό που θεωρούσαν έλλειψη μεθόδου εκ μέρους μου, δεν είχαν αντιρρήσεις ως προς τα συμπεράσματά μου. Όπως έγραφε και κάποιος ανώνυμος εχθρικός κριτικός στο αρχαιολογικό περιοδικό Antiquity:

«Ο Μπέρνάλ χαρακτηρίζεται από την ανησυχητική συνήθεια να έχει δίκιο για τους λάθος λόγους».

Η παραδοχή αυτή υπονομεύει ολόκληρη τη δομή της αντιπαράθεσης. Εάν οι αρχαιολόγοι παραδεχθούν ότι οι σχέσεις γύρω από την Ανατολική Μεσόγειο κατά την Εποχή του Χαλκού ήταν πιο στενές από τις μέχρι σήμερα υποθέσεις και οι ιστορικοί της ιστορίας των ιδεών συμφωνήσουν ότι το έργο των μελετητών του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα είχε επηρεασθεί σε μεγάλο βαθμό από το ρατσισμό και τον αντισημιτισμό που επικρατούσαν, τότε οι λόγοι απόρριψης των πολύ ισχυρών Αιγυπτιακών και Δυτικών Σημιτικών επιρροών στην Ελληνική θρησκεία και γλώσσα γίνονται εξαιρετικά επισφαλείς.

Έγραφα απαντήσεις σε πολλές από τις κριτικές και σε άλλα επικριτικά άρθρα, οι περισσότερες από τις οποίες δημοσιεύθηκαν. Το 1993 όμως εμφανίστηκε μία καινούργια τάση. Πριν από το 1991 οι αντίπαλοί μου δεν επιθυμούσαν ούτε να αντικρούσουν τις ιδέες μου για να μην τους προσδώσουν καμία «αξία». Στη συνέχεια προχώρησαν στη φάση της επίθεσης και φάνηκαν να θεωρούν ότι η διαμάχη ήταν αποδεκτή αφού η θεωρία μου θα κατέρρεε αντιμετώπι με τους εμπειρογνώμονες. Στα 1993, ήταν ξεκάθαρο ότι κάτι τέτοιο δεν συνέβαινε. Πολλοί από τους εμπειρογνώμονες φαίνονταν να συμφωνούν με σημαντικές πλευρές των επιχειρημάτων μου, και οι απαντήσεις μου προς τους κριτικούς φαίνονταν να πείθουν πολλούς ανθρώπους που βρίσκονταν έξω από τα σχετικά επιστημονικά πεδία αλλά και πολλούς μέσα σε αυτά. Όσοι πρόσκεινταν στη δεξιά μπορούσαν να εξηγήσουν την αντίδραση των μη ειδικών ως αποτέλεσμα της «πολιτικής ορθότητας» που ήταν της μόδας και της συμπάθειας προς όσους βρίσκονταν εκτός ειδι-

κότητας, η ανατροπή όμως των μελετητών που ανήκαν στις ειδικότητες αυτές συνιστούσε πολύ μεγαλύτερη απειλή.

Έτσι, από τότε υπάρχει μία τάση να φιμωθεί η συζήτηση ή τουλάχιστον το δικό μου μισό της συζήτησης. Τον Απρίλιο του 1990, το Αμερικανικό Κέντρο Ερευνών στην Αίγυπτο (το επαγγελματικό σώμα των Αμερικανών Αιγυπτιολόγων) οργάνωσε μία συζήτηση στρογγυλής τραπέζης για τη Μαύρη Αθηνά, σε συνέχεια της οποίας συμφωνήθηκε η έκδοση μιας μονογραφίας με θέμα τα πρακτικά της συζήτησης. Όμως, η έκδοση αυτή καθυστέρησε και τελικά εγκαταλείφθηκε από τον «επιμελητή».

Συχνά, τα προτεινόμενα προς έκδοση βιβλία δεν εκδίδονται: η αποτυχία του εγχειρήματος θα φαινόταν σημαντική εάν δεν επρόκειτο για έργο που οργανώθηκε από την καθηγήτρια Μαίρη Λέφκοβιτς, παθιασμένη κριτικό του έργου μου και ενεργό μέλος της «Εθνικής Ένωσης Επιστημόνων» (National Association of Scholars) που, όπως έχω αναφέρει πιο πάνω, χρηματοδοτείται με σημαντικά κονδύλια από ακροδεξιές οργανώσεις. Την Άνοιξη του 1994, ένας από τους συμμετέχοντες σε ένα βιβλίο που συγκροτούσε η Μαίρη Λέφκοβιτς και κάποιος συνάδελφός της, με τον προσωρινό τίτλο «Black Athena Revisited», μου είπε με αρκετή αμηχανία ότι αυτό θα αποτελούνταν από κριτικές εχθρικές προς το έργο μου. Χρησιμοποιώντας το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, έστειλα αμέσως ένα μήνυμα στην καθηγήτρια Λέφκοβιτς, ρωτώντας πότε θα μπορούσα να δω τα άρθρα έτσι ώστε να μπορέσω να απαντήσω σε αυτά. Μου απάντησε ότι είχαν αποφασίσει να μην συμπεριλάβουν στο βιβλίο απαντήσεις από την πλευρά μου, καθώς τα περισσότερα άρθρα είχαν ήδη δημοσιευθεί και είχα ήδη απαντήσει σε αυτά. Ζήτησα τότε να μάθω κατά πόσο οι απαντήσεις μου θα συμπεριλαμβάνονταν στην έκδοση. Μου είπε ότι είχαν αποφασίσει να μην τις συμπεριλάβουν ούτε αυτές.

Βρίσκω ότι το βιβλίο «Black Athena Revisited» είναι διπλά κολακευτικό γιατί 1) οι επιμελητές και οι συνεργάτες τους έχουν αφιερώσει τόσο πολύ χρόνο στο έργο μου και 2) φαίνονται να είναι τόσο φοβισμένοι από την αποτελεσματικότητα ή την πειστικότητα των απαντήσεών μου που αρνήθηκαν να τις συμπεριλάβουν. Νομίζω ότι είναι εξαιρετικά απίθανο η τακτική του αποκλεισμού να αποδειχθεί πετυχημένη μακροπρόθεσμα. Η ακαδημαϊκή δέσμευση στην ελεύθερη συζήτηση/αντιπαράθεση σε συνδυασμό με τη γνώση των εκδοτών ότι η αντιφατικότητα εξασφαλίζει πωλήσεις, καθιστούν απίθανη την ολοκλήρωση του εμπόργκο απέναντι στο έργο μου και πράγματι, τον περασμένο μήνα, υπέγραψα ένα συμβόλαιο με τον εκδοτικό οίκο του Πανεπιστημίου Ντιουκ (Duke University Press) για να εκδώσω έναν τόμο με τίτλο «Η Μαύρη Αθηνά Ανταπαντά» (Black Athena Writes Back). Το βιβλίο αυτό αποτελείται από τις απαντήσεις μου στα άρθρα που περιέχονται στο «Black Athena Revisited», μαζί με άλλα κομμάτια τα οποία περιλαμβάνουν και κείμενα συγ-

γραφέων που αποσύρθηκαν από εκείνο το βιβλίο όταν έμαθαν ότι δεν μου είχε δοθεί το δικαίωμα της απάντησης. Αρχικά ήλπιζα να περιλάβω κάποια από τα πρωτότυπα άρθρα που είχαν δημοσιευθεί στο «Black Athena Revisited», καθώς και τις αντιδράσεις των κριτικών στις δικές μου απαντήσεις και γράψαμε στους συγγραφείς για να ζητήσουμε την άδειά τους. Η Μαίρη Λέφκοβιτς όμως απέστειλε αμέσως μία εγκύκλιο σε όλους απαγορεύοντάς τους να συμμετάσχουν με την δικαιολογία ότι ήταν ήδη συμβεβλημένοι με τον δικό της εκδότη. Είναι ξεκάθαρο ότι η ίδια καθώς και οι πολιτικοί -σε αντίθεση με τους ακαδημαϊκούς- οπαδοί της δεν θεωρούν τις διαφορές μας ως αντικείμενο ακαδημαϊκής συζήτησης, αλλά μάλλον την θεωρούν υπερασπίστρια της ορθοδοξίας απέναντι σε μία αίρεση που θα πρέπει να συντριβεί/παταχθεί, χωρίς καμία δυνατότητα συζήτησης. Θεωρώ ότι αυτή η τάση αποτελεί το τελευταίο και οξύ στάδιο της τρίτης φάσης, δηλαδή της «επίθεσης», σύμφωνα με το σχήμα που ήδη ανέφερα. Σύντομα θα περάσουμε στην τέταρτη φάση, αυτή της «αφομοίωσης» και μέσα σε λίγα χρόνια, οι Αμερικανοί και Βορειοευρωπαίοι σπουδαστές θα είναι σε θέση να γνωρίζουν αυτό που οι Έλληνες ήξεραν πάντα, ότι ο Ελληνικός Πολιτισμός έχει επηρεασθεί με φυσικό τρόπο από τη γεωγραφική του θέση στην Ανατολική Μεσόγειο - και θα αναρωτιούνται ποιος ήταν ο λόγος για όλο αυτό το θόρυβο.

Μετάφραση από τα αγγλικά
Κλήτος Παρασκευόπουλος

Σ.τ.Ε. Το κείμενο αυτό συντάχθηκε από τον Martin Bernal ειδικά για το παρόν αφιέρωμα

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ιάμβλυχος VII.5.3. (Ιάμβλυχος, *Περί των Μυστηρίων των Αιγυπτίων, Χαλδαίων και Ασσυρίων*, μετάφραση T. Taylor, έκδοση Walworth 1821, σελ. 295). Για τις αναφορές σχετικά με άλλους ισχυρισμούς του παρόντος άρθρου, βλ. *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilisation*, Vol. I: The Fabrication of Ancient Greece 1785-1985, London, έκδοση Free Association Books 1987 και Vol. II: The Archaeological and Documentary Evidence, London, έκδοση Free Association Books 1991.
2. Για τη συζήτηση σχετικά με τη χρονολόγηση βλ. Μαύρη Αθηνά: I. 134-145.
3. Ο Τόμος I της Μαύρης Αθηνάς ασχολείται ιδιαίτερα με αυτή την επισημονική και ιδεολογική μεταστροφή.
4. Για τη συζήτηση σχετικά με τη Σημιτική καταγωγή του φωνηεντισμού, βλ. το βιβλίο μου *Cadmean Letters: The Transmission of the Alphabet to the Aegean Before 1400 BC*, Winona Lake: Eisenbrauns.
5. Βλ. Walter Burkert, *The Orientalising Revolution: Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age*, trans. Margaret E. Pinder and Walter Burkert, Cambridge: Harvard University Press, 1992 και Sarah Morris, *Daidalos and the Origins of Greek Art*, Princeton: Princeton University Press, 1992.
6. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά, βλ. Μαύρη Αθηνά II, σελ. xx-xxii.